

13

Bana minnu be mɔgɔ mine ka caya

Farilajidese

Kɔnɔboli be denmisen minnu faga, a caman sababu ye jintanya ye fari la. O jintanya be wele ko farilajidese.

Farilajidese ye ji caman bɔli kɔlɔlɔ ye farikolo la: ji hake min be bɔ fari la, a te o nɔnabila sɔɔ. O sababu be se ka ke kɔnɔboli juguma ye, kerengerenneya la ni fɔnɔ be a senkɔɔ. Bana jugu werew be se ka na ni farilajidese ye, sango la ni bana ka jugu fo a tigi te se ka dumuni caman ke walima ka ji caman min.

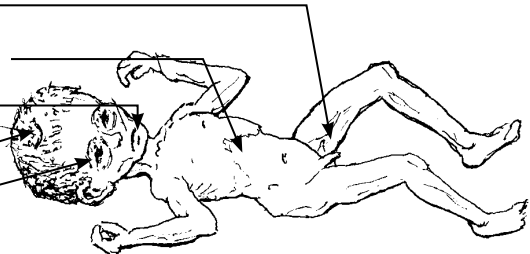
Farilajidese be se ka mɔgɔ bee sɔɔ, nka denyereniw ni denmisennamɔgɔw de ta ka jugu, barisa a be se ka u faga leri damadɔ kɔɔ.

Kɔnɔsuru be denmisenni min na, farilajidese ka teli ka o tigi sɔɔ.

A nafa ka bon, aw ka farilajidese taamasijew ni u kelecogow don, kerengerenneya la, aw denbatigiw.

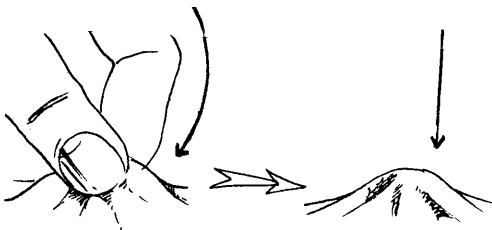
Farilajidese taamasijew

- Tuma do la minnɔgɔ ye farilajidese taamasijɛ fɔlɔ ye
- Sugune cayabaliya walima a sɔɔbaliya, a tigi sugune je be ke nere ye
- A tigi fanga be ban yɔɔninkelen
- A dakɔnɔna be ja
- Ni denyereni don, a nuna be jigi
- A jɛw be taa wo kɔɔ, ka u yeleku ka sɔɔ ji te u la
- Ninakili be teliya nka a te fiɛ bere sɔɔ
- Sentɛɛ ni tɛɛ kɔnɔnaw be sumaya
- A wolo be ja, mana te ke a la

Aw be a kɔnɔwolo sama nin cogo la

Ni wolo menna ka sɔɔ ka segin a cogo kɔɔ la, o be a jira ko farilajidese be o den na.

Aw be a sanga wolo were ma bana te min na.

Farilajidese jugumanba be se ka laban dusukun tantanni teliyali walima a sumayali ma (aw ye geleyaw yɔɔ laje, seben ne 137), a tigi ninakili be teliya ka jigina a kɔɔ, farigan walima jali (aw ye jali yɔɔ laje, seben 178).

Ni kɔɔsuru be mɔɔ min na, walima kɔɔboli ni fɔɔ, aw kana aw jɔ fo aw ka farilajidese taamasɔnew ye a tigi la. **Aw ye wuli joona**, aw ye seben ne nata laje.

Farilajidese furakecogo

Ni kɔɔsuru be a tigi ma, aw ka kan ka fɛere tige joona:

- **Aw be jimafen caman di a tigi ma:** ji, furajiw, jiridennɔɔw, najiw ani o ɔɔɔɔnaw, aw kana a to fo farilajidese ka a mine. Ni farilajidese ye mɔɔ mine, aw be keneyaji dilan ka di a ma.
- **Aw be to ka dumuni di a ma.** Ni den walima mɔɔkɔɔba bananen be sɔn dumuni na, aw be dumuniw di a ma minnu ka di a ye.
- **Ni den don, aw be sin di a ma tuma ni tuma** sani aw ka dumuni jima werew di a ma.

Keneyaji

Keneyaji kerɛnkerɛnnen de be a tigi deme ka farilajidese kunben walima ka a furake, sango ni kera kɔɔsuru ye.

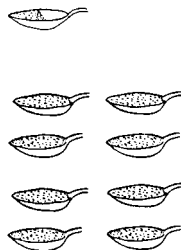
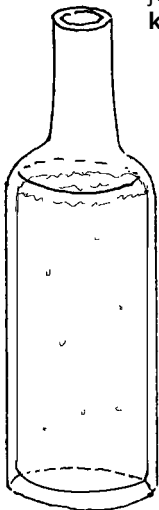
Keneyaji dilancogow fila

1. Aw be a dilan ni sukaro ni kɔɔ ye
(sukarodege be se ka ke a ye)

Ji sanuman
litiri 1 na

Aw be
cafeminkutuni
ne tilance
kɔɔ ke o la.

Ka tila ka
cafeminkutuni
ne **8 sukaro**
ke o la.

Aw ye aw janto nin na:
sani aw ka sukaro dɔ
fara a kan aw ka kan ka
a nene ka a don ni a kɔɔ
bere bennen don.

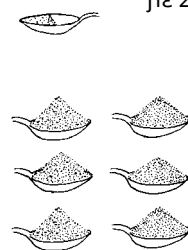
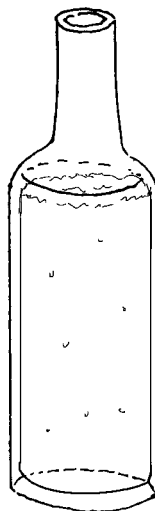
A min o min, aw be bolini ne tilance jiridennɔɔ ke a la walima kokoji, namasa terekeleni ni o be sɔɔ. O minni be den bila dumuni na.

2. Aw be a dilan ni sumanmugu ni kɔɔ ye
(Malomugu de ka ni, walima aw be a dilan ni kabamugu, alikamamugu, ɔɔmugu walima ɔɔmuteri tobilen nɔɔninen.)

Ji sanuman
litiri 1 na

Aw be
cafeminkutuni
ne tilance
kɔɔ ke o la.

Ka tila ka
cafeminkutuni
ne **8**
sumanmugu
(walima tege
ne 2) ke o la.

Aw be a tobi miniti 5 ka
se miniti 7 ma fo a ka
furufuru. O kɔ aw be a jigina
ka a sumaya joona ka a di
den ma.

Aw ye aw janto nin na: sani aw ka a di den ma, aw be a nene folɔ ni a ma tije.

Nin nafa ka bon: Aw ye minfen dilan ni aw ka sigida fenw ye. Ni litiri walima cafeminkutuni te aw ka sigida la, aw ye u hake ta ni sumannikeminen were ye. Ni sigida min mɔɔw be dumuni giriman di denw ma, aw be u ji caya sani aw ka a di denw ma. Aw be a ke cogoya la, min ka mɔɔ.

Miniti 5 o miniti 5, aw be keneyaji di farikolajidesebagato ma dooni dooni su ni tile fo a ka se ka sugune sɔɔ ka ne. Baliku ka kan ka ji litiri 2 min tile kɔɔ walima ka teme o kan; den ka kan ka ji litiri 1 min tile kɔɔ walima min ka ca ni o ye, walima banakotaa kofe aw be keneyaji di a ma. Aw be to ka o di a ma dooni dooni **hali ni a tigi be fɔɔ.** Hali ni a ye a fɔɔ, do be to a kɔɔ.

Aw ye aw janto nin na: Ni banabagato te se ka minfen caman min, a fanga bannen don kojugu, walima ni a be a ka fen dunnen bee fɔɔ, ani ka a ke ko fɔɔ te tige, aw be taa ni a ye doɔdoɔso la, ka sɔɔmu don a la.

Aw ye aw hakili to a la ko: Jamana dow la keneyaji labennen be sɔɔ mɔɔw be min san ka a ke a ji hake la. Kɔɔ ni sukaro ni kumu ni zenki (*zinc*) ni seke be a la (aw ye seben ne 573 laje). O la, keneyaji minnu be dilan kerengerennyaya la aw yere fe ni sumanmuguw ye, olu musaka man ca, u ka fisa wa u ka ni ni keneyaji santa ye.

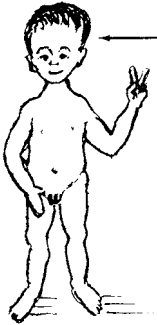
Kɔɔboli ni tɔɔtɔɔnin

Ni mɔɔ min banakotaa magayara walima ka ke ji ye, o ye kɔɔboli ye. Ni jisalasala be a la walima joli, o ye tɔɔtɔɔnin ye.

Kɔɔboli dow be juguya, dow te juguya. Dimi be se ka ke a senkɔɔ (a be bala ka juguya) walima a ka basigi (ka men senna fo tile damadow).

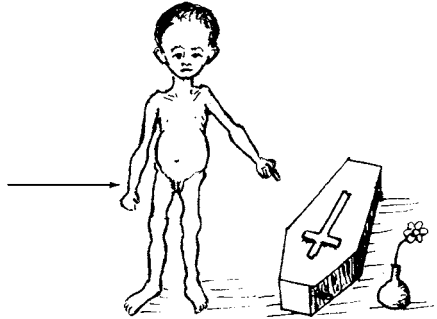
Kɔɔboli ka ca denmisenni kunda, wa a farati ka bon olu ma kerengerennyaya la denmisenni minnu te balo puman sɔɔ.

Kɔɔboli ka tɔɔni telimanba sababu ye farilajidese ye, ani ni a menna senna ka tila ka balodese fara o kan. Olu de be a ke kɔɔboli be mɔɔ faga, kerengerennyaya la den fitini.

Nin den in balocogo ka ni. A ka ca a la kɔɔboli man teli ka a mine. Hali ni kɔɔboli ye a mine, a be ban yere ma joona.

Nin den in te balo puman sɔɔ. Kɔɔboli ka teli ka a mine wa a ka ca a la a be se ka a faga.

Kɔɔboli sɔɔ sababuw ka ca. A ka ca a la, aw mako te fura foyi tali la, den be a yere sɔɔ tile damado ni aw ye keneyaji ni dumuni di a ma (ni a te dumuni caman dun, aw be a dooni dooni di a ma siɔe caman tile kɔɔ). Tuma dow la aw mako be furakeli kerengerennen na. **A ka ca a la kɔɔboli caman be se ka furake so kɔɔ,** hali ni aw te a sababuw don.

Kɔnɔboli sɔɔ sababubaw:

- Balodese (seben ɲe 188) be denmisenni w fanga ban ka kɔnɔbolibanbali ni a juguman bila u la.
- Farilajidese ni saniya matarafabaliya (ɲegenntanya) be banakise w jensen, minnu be kɔnɔboli bila mɔgɔ la.
- Bana min sababu ye banakise ye, walima fiyenbana.
- Nugulabana min sababu ye banakise ye (seben ɲe 218), yiriyiri be bɔ kɔnɔboli min na (seben ɲe 234), walima jilatumuni min be kɔnɔboli bila mɔgɔ la (seben ɲe 236).
- Bana minnu sababu ye tumuw ye (seben ɲe 228 ka taa fo a ɲe 233) (a ka ca a la, bana minnu sababu ye tumuw ye, olu te kɔnɔboli bila mɔgɔ la).
- Bana were minnu te nugu la (tulodimi, seben ɲe 459, kannabagani, seben ɲe 460, ani ɲɔni, seben ɲe 462).
- ɲegenesiralabanaw (seben ɲe 365).
- Sumayabana (min be sɔɔ Farafinna, Azi, ni Pasifiki jamanaw la, seben ɲe 326).
- Dumuni min be mɔgɔ keɛ (dumuni tiɲenen, seben ɲe 222).
- Sidabanakise (kɔnɔboli kuntaalajan be se ka ke sidabana taamasijɲe ye, seben ɲe 506).
- Nɔnɔ yelemabaliya (kerenkerennanya la balodese be denmisen minnu na ani baliku dɔw).
- Den ma deli dumuni minnu na, olu dunni ka gelen a bolo (seben ɲe 444).
- Dumuni minnu be bana bila mɔgɔ la (kɔkɔjiladumuniw, a jegew, o ni a ɲɔgɔnnaw, seben ɲe 181), tuma dɔw la misinɔnɔ ni nɔnɔ werew be bana bila den na.
- Fura dɔw kɔkɔ, i n'a fɔ anpisilini (*ampicilline*) walima tetarasikilini (*tétracycline*) (seben ɲe 108).
- Kɔnɔmagayafuraw, fiyelilanw, jiri minnu be fariɲɲe bila mɔgɔ la, walima jiribagamaw.
- Jiriden mɔbaliw ni tulumafen caman dunni.

Kɔnɔboli kunbɛncogo:

Hali ni kɔnɔboli sɔɔ sababu ka ca, a sɔɔsira telimanbaw ye **banakise** ni **balodese** ye. Kɔnɔboli caman be se ka kunben ni mɔgɔw be **saniya**, **ani dumuni ɲumanw** dunni matarafa ka ɲe. Ani fana, kɔnɔboli tena denmisenni caman faga ni jimafen caman ni dumuni ɲuman be di u ma ani ni u be furake ka ɲe.

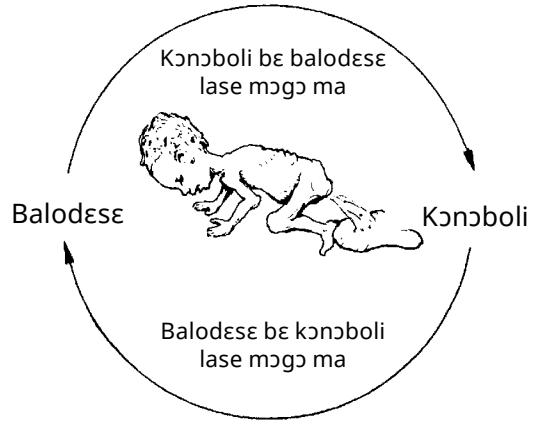
Ala ye mɔgɔ minnu garisige ke sidabanakise ye, kɔnɔboli ka jugu o tigilamɔgɔw ma kosebe, kerenkerennanya la denmisenni w. Kotirimɔkizazɔli (*cotrimoxazole*) be se ka sidabanakise tigilamɔgɔw kisi kɔnɔboli ma (aw ye seben ɲe 507 laje).

Kɔɔɔboli ka teli ka denmisenw mine balodese be minnu na ani ka u faga ka teme denmisenw kan, minnu balocogo ka ni. Kɔɔɔboli fana be se ka ke balokodese sababu dɔ ye.

Ni balodese be mɔɔ la ka ban, kɔɔɔboli be a tɔ juguya.

Nin bana ninnu dulonnen don jɔɔɔ na, u be jɔɔɔ juguya. O de la, **balo dafalen dunni jɔɔɔ ka bon kɔɔɔboli kumbenni ni a furakeli bee la.**

Walasa ka dumuniw dɔn, minnu be farikolo kologeɣeya a ka se ka banaw kele, i n'a fɔ kɔɔɔboli, aw ye sigida 12 kalan.

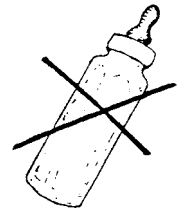
Balodese ni kɔɔɔboli mana jɔɔɔɔɔ sɔɔ denmisenni min, o be se ka ke o sata ye.

Aw be kɔɔɔboli kumben walasa ka balodese kele.
Aw be balodese kumben walasa ka kɔɔɔboli kele.

Kɔɔɔboli be kumben ni **dumuni dafalen** dunni ni **saniya** matarafali de ye. Mɔɔ yerekun ni forobasaniya waleya caman kofɔlen don sigida 12 la. Olu be kuma **jegenw** matarafali kan, **jisanuman** minni nafa, ani **dumuniw** tangali nɔɔ ni dimɔɔw ma.

Ninnu ye bilasirali nafamaw ye denyereniw ka kɔɔɔboli kumbenni kan:

- **Sinji ka fisa ni biberɔn ye.** Aw be sinji dɔɔɔn di den ma a kalo 6 fɔɔ kɔɔ. Sinji be den tanga banakisew ma, minnu be kɔɔɔboli bila mɔɔ la. Ni aw te se ka sinji di den ma, aw be nɔɔ di a ma ni bolini, walima ni kutu ye. **Aw kana a di a ma ni biberɔn ye,** ka a da a kan, biberɔn saniyali matarafali ka gelen ani a ka teli ka bana bila mɔɔ la.
- Ni aw bena dumuni kura walima dumuni giriman dili damine den ma, aw be fitini di a ma fɔɔ, aw be a nɔɔni ka je ani ka sinji dɔɔni ke a la. Den ka kan ka dumuni kura duncogo dege. Ni a ye a caman dun a damine na, a kɔɔ be sɔn ka boli. **Aw kana sinji dili jɔ yɔɔɔninkelen. Aw be dumuni werew di den ma ka sɔɔ a be sinji min hali bi.**
- Aw be den saniya ka a bila yɔɔ jelen na. Aw kana to a ka fen nɔɔɔlenw don a da kɔɔ.
- Jɛci te fura minnu na, aw kana olu di denw ma.

Ayi

Awɔ

Sinji be den tanga kɔɔɔboli ma

Kɔnɔboli furakɛcogo

Kɔnɔboli caman na, kun tɛ fura tali la. Ni kɔnɔboli ka jugu, a faratimayɔɔ ye jikodese de ye fari la. Ni kɔnɔboli menna sen na, o faratimayɔɔ ye **balokodese** ye. O la a furakeli fanba ka kan ka kɛ **jimafen ni dumuni caman** dili de ye. Kɔnɔboli sababu mana kɛ fɛn o fɛn ye, aw ye nin fɛn ninnu jate mine:

1. **Aw ye farilajidese kunben walima ka a keɛ.** Ni kɔnɔboli bɛ mɔgɔ la, a tigi ka kan ka jimafen caman min. Ni kɔnɔboli ka jugu, walima ni aw ye farilajidese taamasijɛw ye fari la, aw bɛ keneyaji di a tigi ma (sɛben jɛ 255). Hali ni a minni man di a tigi ye, aw bɛ a nɛgen fo a ka dɔ min. Aw bɛ to ka dɔ di a ma waati ni waati.
2. **Aw ye dumuni dafalenw di a ma.** Kɔnɔbolibagatɔ mako bɛ dumuni na tuma bɛɛ. Dumuni nafa ka bon denmisenni w ma ani balodese bɛ mɔgɔ minnu na ka ban. Ni kɔnɔboli bɛ mɔgɔ la, a ka dumuni bɛɛ tɛ yeɛma wa u bɔ ka teli banakɔtaa fɛ. O de la, dumuni ka kan ka di kɔnɔbolibagatɔ ma sijɛ caman tile kɔnɔ, sango ni a tɛ caman dun yɔɔninkelen.
  - Den kɔnɔbolibagatɔ ka kan ka to ka sin min.
  - Denmisenni min fanga bannen don, o tigi ka kan ka fangasɔɔdumuni ni farikolojɔli dumuni caman dun (dumuni nafamaw) waati min kɔnɔboli bɛ a la ani ka a dunta caya ni bana nɔgɔyara. Ni a banna dumuni na ka a da a kan bana ka jugu, walima a bɛ fɔnɔ, aw ka kan ka a nɛgen a ka to ka dɔɔni dun. Ni aw bɛ keneyaji di den ma, o bɛ a bila dumuni na. Hali ni dumuni bɛ den bila banakɔtaa caman na a damine na, o bɛ a ni kisi.
  - Ni den fanga bannen don, ni kɔnɔboli bɛ a la min menna senna tile caman, walima ni a bɛ taa ka segin, aw bɛ to ka dumuni di a ma, sijɛ 5 walima sijɛ 6 don o don. A ka ca la, a mako tɛna jɔ fura wɛɛ la.
  - Ni aw bɛ se, aw bɛ zenki (*zinc*) di den walima denmisenni kɔnɔbolitɔw ma (sɛben jɛ 451).

Kɔnɔboli ni nɔnɔ

Sinji jɔgɔn tɛ den ka balo la. A bɛ farikolo demɛ ka kɔnɔboli kunben ani ka a keɛ. **Aw kana sinji dili dabila den ma ni kɔnɔboli bɛ a la.**

Misinɔnɔ, nɔnɔmugu, walima **buwati kɔnɔ nɔnɔ,** olu ye fangasɔɔdumuni ni dumuni nafama jumanw ye. Aw bɛ to ka u di den kɔnɔbolibagatɔ ma. Nin nɔnɔ ninnu bɛ kɔnɔboli bila denmisenni dɔw la. Ni o bɛ kɛ, aw bɛ nɔnɔ dita dɔgɔya ani ka a jagami dumuni wɛɛw la. Nka aw bɛ a to aw hakili la: **balodese ni kɔnɔboli bɛ den min na, o tigi ka kan ka farikolotangali dumuni ni dumuni nafama caman dun.** Ni nɔnɔ bere teka di den ma, aw ka kan ka dumuni tobilen ni a nɔnɔnin di a ma, i n'a fɔ shesogo, shɛfan nɛremuguma, sogo, jɛgɛ, walima shɔ fara a kan. Shɔ yeɛma ka di ni a fara bɔlen don a la ani ni a tobira ka jɛ, ka tila ka a nɔni.

Ni den bɛka nɔgɔya, a bɛ se ka nɔnɔ caman min ka sɔɔ kɔnɔboli ma a mine.

Kɔɔbolibagatɔ ka dumuniw:

Ni banabagatɔ beka kɔɔɔ, walima ka dese ka dumunike ka a da bana juguya kan, a ka kan ka nin fen ninnu min:

Malomugu ni kabamugu
ɲagaminen kelen mɔɔni ye,
walima woso
Maloseri jijan
Shesogo, sogo, shɛfan,
walima shɔɔnɔninen

Kɛneyaji

Sinji
Fɛɛɛ walima nɔɔɔkumu

Ni a tigi ye dumuni damine, ka a fara minfen kofɔlenw kan, a ka kan ka dumuni dafalen ninnu dun, walima o ni a kɔɔɔnaw:

Fangasɔɔ dumuniw

Namasa mɔɔnen walima a
tobilen
Bisikiri kɔɔɔmaw
Malo, seri, walima
sumakise wɛɛɛ tobilen
ka ɲɛ
Kabakɛɛ (a tobilen ka ɲɛ
fo ka a nɔɔni)
Pɔmutɛri, woso
Pɔmu naji
Manje
(a ka fisa ka sukaro
dɔɔɔni, walima tulu fara
dumuni kan)

Farikolojɔli dumuniw

She (a tobilen, walima a
jirannen)
Shefanw (balabalen)
Sogo (tuluntan tobilen
ka ɲɛ)
Shɔ, shɔɔni, walima
tiganikuru (a tobilen ka
ɲɛ walima a nɔɔninen)
Jɛɛɛ (tobilen ka ɲɛ)
Nɔɔɔ (tuma dɔw la, o be
na ni geleyaw ye, aw ye
seben ɲɛ nata lajɛ)

Aw kana nin fen ninnu dun walima ka u min:

Dumuni tulumaw
jiriden mɔɔbaliw

Kɔɔɔmagayalanw ni
fiyelan fansi
Kɔɔɔ ka ca dumuni
minnu na

Dɔɔɔ
Woro, kafe ani dute.

Kɔɔbolifuraw:

Kɔɔbololi suguya caman be yen fura takun te olu la. Nka a dɔw la, a fura yere tali nafa ka bon kosebe. Kɔɔbololi fura caman te mako bere ɲɛ. Dɔw fana be se ka kasaara lase mɔɔ ma:

Furakeli kɛrenkerennen ka a ɲɛsin kɔɔbololi suguyaw ma

Ni kɔɔbololi suguya caman furakera ka ɲɛ ni **jimafenw** minni ni **dumuni** caman dinni ye ka sɔɔ **fura ma ta**. Nka tuma dɔw la furakeli kɛrenkerennen ka kan ka ke.

Furakeli waati la, aw ye a to aw hakili la ko kɔɔbololi suguya dɔw be yen, kɛrenkerennyenya la ni a be denmisenni na, olu caman sababu ye **bana werɛw ye minnu te nugulabanaw ye**. Aw ye jateminɛ ke **tulodimi, mimi** ani **sugunesiralabanaw** la waati beɛ. Ni olu be mɔɔ la, olu ka kan ka furake. Aw ye a laje fana ni ɲɔɔni te a tigi la.

Ni kɔɔbololi misenni be den na ka mura ke a sen kɔɔɔ, o kɔɔbololi sababu be se ka ke banakise ye, walima fiɲɛbana, wa furakeli kɛrenkerennen si kun te. Aw be jimafen caman di a ma ka fara den yere diyape dumuni beɛ kan.

kosebe ka farikolonɔlabila ji di banabagato ma (seben ne 255), i n'a fo te, naji, ani fen o fen ye jimafen ye, a tigi be se ka minnu min. Aw ye to ka jimafen di a tigi ma hali ni a be a fɔɔɔ. Do be se ka to a kɔɔ. Aw be do di a ma miniti 5 o miniti 5 walima miniti 10 o miniti 10.

- Ni aw desera ka fɔɔɔ lajo, walima ni farilajidese beka juguya ka taa, aw be keneya baarakela do ka deme jini jona.

3. Yiriyiri ni joli be bo kɔɔboli min na. Tuma dow la a be basigi. Farigan te a sen kɔɔ. Kɔɔ be se ka boli tile dama dama o kɔfe a be se ka ja tile dama dama. A be se ka ke toɔtoɔɔnin ye. Walasa ka kunnafoni werew sɔɔ aw ye seben ne 256 laje.)

- Aw ye metronidazoli ta (*métronidazole*, seben ne 549). Aw be fura tata hake dɔɔn ta. Ni kɔɔboli juguyara furakeli kɔfe, aw be doɔtoɔ do ka deme jini.

4. Kɔɔboli jugumanba basi be bo min na ka farigan ke a sen kɔɔ.

(Toɔtoɔɔnin banakise min be wele ko Shigella).

- Aw be siporofilokisasini (*ciprofloxacin*) miligaramu 500 di a tigi ma ni baliku don, siɔe 2 tile kɔɔ fo ka se tile 3 ma (aw ye seben ne 534). Nka musokɔɔmaw ani denmisenni minnu te san 18 bo olu man kan ka siporofilokisasini ta. (Ni bana in ye denw mine, den minnu te doɔkun 8 bo, aw be keneya baarakela do ka deme jini.)
- Tuma dow la anpisilini (*ampicillin*, seben ne 526) ni kotirimokizazoli (*cotrimoxazole*, seben ne 532) te mako ne toɔtoɔɔnin banakise furakeli la nka o be la mɔɔw be u ta.
- Ni aw ka fura folɔ talen ma mako ne tile 2 kɔɔ, aw be fura were laje walima aw be doɔtoɔ do ka deme jini
- Muso minnu kɔɔ be kalo 3 la, olu man kan ka kotirimokizazoli ta (aw be seben ne 532 laje).
- Azitoromisini (*azithromycin*) fana ka ni, wa a tali ka ni musokɔɔma ni denmisenni ma. Mɔɔkɔɔbaw be azitoromisini miligaramu 500 ta don folɔ, o kɔ a be miligaramu 250 ta don o don, fo ka se tile 4. Aw ye keneyabaarakela do jininka walasa ka denmisenni ta tacogo pedon.

5. Kɔɔboli jugumanba farigan be min senkɔɔ ni basi te bo a la.

- Farigan sababu be se ka ke farilajidese ye. Aw be to ka jimafen caman di a tigi ma (aw ye seben ne 255 laje). Ni a tigi teka fisaya leri 6, jimafenw minnen kɔfe, aw ka kan ka doɔtoɔ do ka deme jini.
- Aw be a laje ni tifoyidi taamasijew te a tigi la. Ni o don, aw be tifoyidi furake (aw ye seben ne 304 laje).
- Sumaya ka ca sigida minnu na, aw be kɔɔbolifura ni sumaya fariganfura di olu ma (aw ye seben ne 300 laje), kerengerennenya la ni mɔɔ minnu samanene ka bon kosebe.

6. **Banakɔtaa min ɲe nɛrɛma don, a bɛ kanga ka a kurukuru a kasa man di,** basi ni yiriyiri te a la. Wa tuma bɛɛ a tigi kɔnɔ bɛ tɔn, ni a ye fiɲɛ bila o kasa bɛ i n'a fɔ kiribi.

- O sababu bɛ se ka kɛ jilatumu ye, min bɛ wele ko giardia (aw ye sɛbɛn ɲɛ 236 laɲɛ) walima balodɛɛ. A kɛra a fɛn o fɛn ye, a tigi ka kan ka jimafɛn caman min, ka dumuni nafamaw dun ani ka a lafiɲɛ tuma dɔw la, o fana ka bon furakeli la. Tɔgɔtɔgɔnin jugumanba bɛ se ka furake ni metoronidazɔli ye (aw ye sɛbɛn ɲɛ 549 laɲɛ) kinakirini (*quinacrine*, izinitigi tɔgɔ dalɛn *Atabrine*) da ka nɔgɔn nka ale kɔlɔkɔ ka bon kɔsɛbɛ (aw ye sɛbɛn ɲɛ 551).

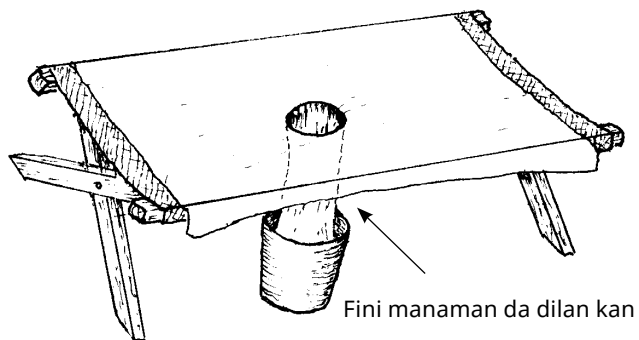
7. **Kɔnɔboli basigilɛn (kɔnɔboli min bɛ mɛn sɛn na walima min bɛ taa ka sɛgin).**

- O sababu bɛ se ka kɛ balodɛɛ ye, walima bana basigilɛn min bɛ sɔrɔ kɔnɔnatumuw fɛ. Aw ye aw jija denw ka dumuni nafama dun siɲɛ caman tile kɔnɔ (aw ye sɛbɛn ɲɛ 188 laɲɛ). Ni kɔnɔboli ma jɔ o bɛɛ la, aw ye kenɛya baarakɛla dɔ ka dɛmɛ ɲini.

8. **Kunfilanitu**

- Ni mɔgɔ min banakɔtaa ye jisalasala ye ka a ɲɛ jɛya, ani ka a ɲɛ kɛ i n'a fɔ malokoji, ani ni a ji ka ca kɔsɛbɛ, o bɛ se ka kɛ kunfilanitu taamasijɛw ye. Nin bana in bɛ jamana minnu na, a bɛ se ka kɛ bana fiɲɛbana ye (min bɛ mɔgɔ caman mine ɲɔgɔn fɛ) wa a ka ca a la a ka jugu denmisɛnni ni mɔgɔkɔrɔbaw de ma. Farilajidɛɛ juguman bɛ se ka mɔgɔ mine teliya la kɛrɛnkɛrɛnɛnya la ni a tigi bɛ fɔnɔnɔ. Aw bɛ to ka farilajidɛɛ in furake aw sɛnfɛ (aw ye sɛbɛn ɲɛ 255 laɲɛ) ni dɔkisisikilini walima tetarasikilini ye (aw ye sɛbɛn ɲɛ 529 laɲɛ) walima ni eritoromisini ye ni denmisɛnni don (sɛbɛn ɲɛ 528) ni bana ka jugu kɔsɛbɛ. Kunfilanitu bɛ sigida min na, kunfilanitu bana kunnafoni ka kan ka di sigida kenɛyabaarakɛlaw ma. Aw ye kenɛyabaarakɛlaw dɔ ka dɛmɛ ɲini.

Kunfilanitɔ ka dilan ka kan ka labɛn in cogo la. Aw bɛ a farilaji bɔta hake jatɛmine ka aw jija ka o nɔnabila. Aw bɛ to ka ji a ma tuma bɛɛ.

Fini manaman da dilan kan

Ɔininkali minnu ka kan ka ke koṅkɔboli waati

Koṅkɔboli furakecogo be la numan ye jimafenw minni ye. Ni koṅkɔbolitɔ be se, a ka kan ka dumuni dun fana.

<p>A ye banakɔtaa jilama caman ke, dimi te min na waati kunkuruni koṅkɔ wa?</p>	<p>Banakɔtaa jilama caman be se ka ke kunfilanitu ye. Koṅkɔboli caman ka teli ka mɔgɔ fanga dɔgɔya walima ka a faga. Aw be a tigi deme ni jimafenw ni dumuni ye tuma be, o be se ka a ni kisi. Aw ye gafe ne 255 laje.</p>
<p>Basi be banakɔtaa la wa (min be wele ko tɔgɔtɔgɔnin)?</p>	<p>Tɔgɔtɔgɔnin be furake ni jimafenw minni ye. Banakisefagalan fana be se ka ta. Aw ye gafe ne 255 laje. Sababu were minnu be basi boli la banakɔtaa fe, o lu nefɔlen don gafe ne 234 na.</p>
<p>Banakɔtaa kangalen don ani ani kasabɔlen don wa? A tigi be fiye bila kosebe wa?</p>	<p>O be se ka ke koṅkɔnatumu ye. Aw be jimafenw min. Banakisefagalan be se ka deme ke. Aw ye gafe ne 236 laje.</p>
<p>Koṅkɔboli daminena waati jumen?</p>	<p>Banakisɛ dɔw be yen, i n'a fo koṅkɔnatumu walima tɔkɔkɔ, o lu be se ka koṅkɔboli kuntalajan bila mɔgɔ la. Nka koṅkɔboli be se ka men mɔgɔ la fana ni o ye a koṅkɔ bana were be a tigi la i n'a fo:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Balodese, a furakecogo numan ye dumuni witaninimaw dunni ye. Aw ye gafe ne 188 ka se 189 laje, o be a fo ko dumuni numan ye keneya ye. • Geleya minnu be koṅkɔ yelemanni na furu fe. Aw ye gafe ne 259 laje, o be a fo ko dumuni numan ye keneya ye. • Bana kuntaalajanw, kerenkerennyanya la sidabana. Aw ye sidabana ni banajuguw laje (gafe ne 506).
<p>Bana werew taamasije be banabagato la wa? I n'a fo tulodimi, farigan, walima mana.</p>	<p>Ni farigan ni koṅkɔ be koṅkɔboli senkoṅkɔ, o be se ka ke tifoyidi ye (gafe ne 304 laje). Denmisenni ka koṅkɔboli sababu be se ke bana ye a farifan were la, ni o don, ni o bana koṅkɔyara, koṅkɔboli fana be ban.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tulodimi na, aw ye gafe ne 459 laje denmisenni ta furakecogo kan. • Sumayabana, aw ye gafe ne 300 laje. • Ɔɔni, aw ye gafe ne 462 laje denmisenni ta furakecogo kan.
<p>Banabagato beka banakisefagalanw ta wa?</p>	<p>Banakisefagalanw be koṅkɔboli bila mɔgɔ caman na wa u ka kan ka ye ka to yen fo ni u tali kera waajibi ye. Gafe ne 108 laje.</p>
<p>Koṅkɔbolibana ye dukɔkoṅkɔ walima sigida mɔgɔ caman mine tɔgɔtɔ fe wa?</p>	<p>Ni koṅkɔbolibana be mɔgɔ caman na, be se ka kan ka feerew sigi sen kan min be a bali ka jensen. O feerew de file: aw be to ka aw tege ko safine na tuma be, ka nakɔfenw ni jiridenw ko walima ka u koṅkɔ, ka minijiw saniya, ani ka negeuw jo yɔkoṅkɔ la, fen te yɔkoṅkɔ minnu na. Aw ye ji ni saniya yɔkoṅkɔ laje (ne 220–227). Dumuni mana mɔ dɔkoṅkɔ, aw be a dun joona ani ka aw tege ko, ka dumuni tobi yɔkoṅkɔ fana saniya. Ni mɔgɔ caman jera ka dumuni kelen dun, ni o ye koṅkɔboli bila u be se la, a be se ka ke dumuni in tun man ni.</p>

Ƒɔɔɔ

Mɔɔ caman be yen, kɔɔɔdimi ni Ƒɔɔɔ be to ka olu mine, kerengerennyanya la denmisenni. Tuma dɔw la, sababu yere te sɔɔ a la. A be se ka ke kɔɔɔdimi misenni ye, kɔɔɔnugutige walima farigan. A ka ca a la Ƒɔɔɔ misenni ninnu te kojugu ye, wa u be ban u yere ma.

Ƒɔɔɔ be se ka ke bana caman taamasijɛ ye, o bana dɔw ka jugu, dɔw man jugu, o la a ka fisa, aw ka banabagatɔ laje ka jɛ. Tuma dɔw Ƒɔɔɔ be sɔɔ geleya dɔw fe minnu be furu ni nugu la, i n'a Ƒɔɔ banamisenni (aw ye kɔɔɔboli yɔɔ laje gafe jɛ 256 la), dumuni tipenenw (gafe jɛ 222), walima kɔɔɔdimi gelen cunnen (misali la, belenin walima fen dɔ kelen ka nugu geren, gafe jɛ 151). Ani fana bana suguya o suguya ni a farigan ni a dimi ka bon, o be se ka na ni Ƒɔɔɔ ye kerengerennyanya la sumayabana (gafe jɛ 300), sayi (gafe jɛ 279), kannabagani (gafe jɛ 460), tulodimi (gafe jɛ 459), kanjabana (gafe jɛ 299), sugunabaralabana (gafe jɛ 365), kunakunadimi (gafe jɛ 495) walima kumabin (gafe jɛ 267).

**Ƒɔɔɔ faratimayɔɔɔba ye farilajidese ye,
sango ni a be den fitini na ka kɔɔɔboli fara a kan.**

Ni aw ye farati taamasijɛw ye dɔɔɔ, aw be dɔɔɔɔɔ kunnafoni joona joona

- Ni farilajidese beka juguya, ni aw te se ka a kunben (seben jɛ 264);
- Ƒɔɔɔ juguman min temena leri 24 kan;
- Ƒɔɔɔ jugumanba, kerengerennyanya la ni a jɛ ye juguji, sikɔɔma ye, walima ni a kasa be i n'a Ƒɔɔ banakɔta kasa (o ye kɔɔɔja taamasijɛ ye, gafe jɛ 136)
- Tuma beɛ, dimi nugu la, kerengerennyanya la ni banabagatɔ te banakɔta sɔɔ walima;
- Ni aw ye aw tulo da a kɔɔɔbaara la, aw te kɔɔ mangan men. Aw ye kɔɔɔdimi laje: kɔɔɔja (gafe jɛ 212) ani belenin (gafe jɛ 152 na).
- Jolifɔɔɔ (furudimi gafe jɛ 214, bijɛdimi, gafe jɛ 494).

Walasa ka kumabin kunben kabini a taamasije fɔlɔw:

- Aw be asipirini kise 2 taa ni kafe walima lipitɔni caman ye.
- Aw be aw da ka aw lafiya so dɔ kɔnɔ yeelen te yɔɔ min. Aw be a laje ka aw hakili sigi ani ka aw hakilibɔ geleyaw kɔ.
- Ni kumabin ka jugu, aw be asipirini ta, kodeyini (*aspirine* + *codéine*) be min na, walima dimimadalan were. Walima aw be se ka erigotamini kise jini kafeyini be min na (*ergotamine* + *caféine*), uzinitigi ka tɔɔ dalen Kaferigoti, *Cafergot*, seben je 567). Aw be kise 2 ta sije fɔlɔ, o kɔ miniti 30 o miniti 30, aw be kise 1 ta fo ka dimi ban. Aw kana tata caya ni furakise 6 ye tile kɔnɔ.

Asipirini (*aspirine*)

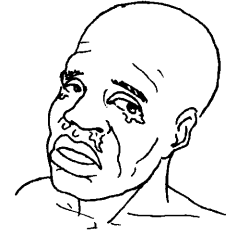

Aw ye aw janto nin na: musokɔnɔma man kan ka kaferigoti ta.

Mura walima murasɔɔɔɔɔɔ

A ca la mura ni murasɔɔɔɔɔɔ ye banaw ye minnu be nuji bɔli, sɔɔɔɔɔɔ ni kankɔndimi bila mɔɔ la, ani farigan walima kolotugudadimi tuma dɔw la. A be se ka kɔnɔbolimisenni bila kerɛnkerɛnnya la denmisenni na.

Mura walima murasɔɔɔɔɔɔ ka teli ka ban u yere ma, ka a sɔɔ fura ma ke u la. **Aw kana penisilini walina banakisefagalan were ke ka aw yere furake**, barisa u jɔda te yen, wa u be se ka aw bana. Banamadafura i n'a fɔ asipirini, olu be fari suma ani ka kungolodimi ni faribeedimi nɔɔya.

- Aw ye ji caman min ani ka aw lafiye kosebe.
- Asipirini (*aspirine*, seben je 565) ni asetaminofeni (*acétaminophène*, seben je 566) be fari suma ani ka fari dimiw ni kungolodimi ban. Farisumafura dagelenw ma ji ka teme asipirini kan. Munna aw be aw ka wari tije tuguni?
- Walasa bana kana yelema mɔɔ were fe, aw ka kan ka dumunike ani ka sunɔɔ aw kelen na.
- Dumuni kerɛnkerɛn ko ma fɔ, nka jiridennɔnɔ ka fisa a ma, i n'a fɔ lenburubaji walima lenburukumuniji walima ziraji.

Walasa ka mura ni sɔɔɔɔɔɔ furake, aw ye seben je nataw laje.

Aw ye aw janto nin na: Aw kana banakisefagalan fansi di den muratɔ gansan ma walima ka a pikiri ke a la. U te a tigi furake wa u be se ka laban ka a bana.

Ni mura walima murasɔɔɔɔɔ temena tile 8 kan, farigan ni sɔɔɔɔɔɔ karima be a senkɔɔ, ani ni banabagato disi be a dimi, aw ka kan ka fognofognolabana walima sinkɔɔkeredimi segesegeli ke a la. Sinkɔɔkeredimi ka jugu mɔɔɔɔɔɔba ni sɔɔɔɔɔɔnijeto ma; aw ye taa ni o tigiw ye dɔɔɔɔɔɔso la. A tigi be se ka furake ni banakisefagalan ye. Ni a yelemana ka ke sinkɔɔkeredimi ye mɔɔɔɔɔɔba la, o ye farati belebebeba ye a ma i n'a fɔ fognofognodimitɔ, mɔɔɔ minnu be u nɔ na tuma beɛ ani sidabanakisetɔw. Sidabanakisetɔw be se ka kotirimɔkizazɔli ta don o don walasa ka u yere tanga sinkɔɔkeredimi ni bana werew ma (seben jɛ 532).

Ni mura ye mimi (kanɔɔɔnadimi) bila mɔɔɔ la, fura kerɛnkerɛnnen tɛ yen o kama, nka aw be se ka jiwɔkɔkɔlen ke aw kan kɔɔɔ ka tila ka a labɔ. O la, ni mimi balala ka aw mine, ka farigan ke a senkɔɔ, o be se ka juguya. O ka kan ka furake ni fura kerɛnkerɛnnenw ye (seben jɛ 460).

Mura kunbencogo:

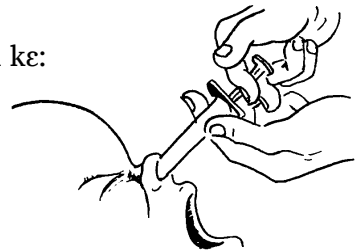
- Ka sunɔɔɔ kosebe ani ka dumuni caman dun, olu be aw tanga mura ma. Lenburuba, tamati ani jiriden werew witamini C be minnu na, olu dumni nafa ka bon.
- Mɔɔɔw hakili la ko mura be sɔɔɔ farisumaya (nɛnɛ) ni ji fe ka a sɔɔɔ o tɛ, olu ni segen be se ka a juguya dɔɔɔn. Mɔɔɔw be a yelema jɔɔɔn fe ni sɔɔɔɔɔɔli ni tisoli fe. Mɔɔɔw be a yelema jɔɔɔn fe magarɔɔɔnna ni muratɔw bololafenw fe.
- Walasa aw kana mura yelema mɔɔɔ were fe, aw ka kan ka dumunike ani ka da aw kelen na, ani ka aw yɔɔɔ janya denyereniw na. Ni aw be tiso walima ka sɔɔɔɔɔɔ, aw ka kan ka fen dɔ biri aw nu ni aw da la.

Nu gerenni ni nuji bɔli

Nu gerenni walima nuji bɔli sababu be bɔ mura walima faritana fen dɔ la (aw ye seben jɛ nataw lajɛ). Nuji bɔ kojugu be se ka tulodimi bila denmisen na walima ka pedakolodimi bila mɔɔɔɔɔɔba la.

Walasa ka nu gerenni furake, aw be nin fen ninnu ke:

1. Ni den fitini don, aw be fiyelibara walima pikirikelan **bipentan** ke ka nuji sama ka a bɔ ni hakilisigi ye, i n'a fɔ ja in ta cogo.

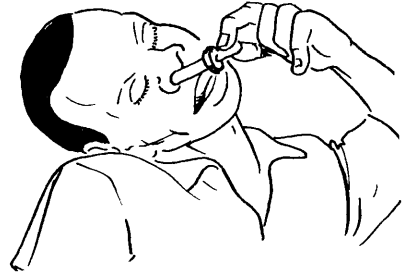

2. Ni denkɔɔɔba walima mɔɔɔɔɔɔba don, olu be se ka ji kɔkɔma ta u bolo la ka a foron ka don u nu kɔɔɔ. O be nuji yeelen. Aw be o ke ni ji saniman ye, min wulilen ani sumalen. Kɔkɔ man kan ka caya ji la kojugu. Kafeminkutu jɛ tilalen 4 ye, aw be o tila 1 kɔkɔ ke bɔlini jɛ 1 ji la.

3. Ka nu wusu ni jikalan funteni ye, o be nu gerennen dayele i n'a fɔ a ɲefɔlen don seben ɲe 274 na cogo min.

4. Nu gerenni ni nuji bɔli be ke sababu ye ka tulodimi walima nukolodimi bila mɔɔ minnu na, olu ka kan ka u ka nu gerenni ni nuji bɔli furake ni furaji ye min be ke nu kɔɔ ka a dayele, feilifirini (*phényléphrine*) walima efedirini (*éphédrine*) be min na (seben ɲe 575). Aw kelen kɔ ka jikɔkɔma ke aw nu kɔɔ, aw be o furaji ke aw nu na i n'a fɔ ja in ta cogo:

Aw be aw kungolo jenge ka taa fankelen fe ka furaji toniko 2 walima 3 ke nu dugumata la. Miniti damadɔ aw be tila ka kungolo jenge ka taa fan tɔkelen fe, ka fura ke nu fan dɔ in na.

Aw kana fura in ke denmisen na.

Aw ye aw janto nin na: Aw kana nunafuraji ke aw nu na ka teme siɲe 3 kan tile kɔɔ, furakeli fana kana teme tile 3 kan.

5. Nunafuraji minta fana be se ka ke ka furakeli ke, min ni Fenilefirini walima o ɲɔɲɔn dɔ be fura min na (*décongestionnant nasal+phényléphrine ou son similaire*).

ɲedakololabanaw (*la sinusite*)

O ye dimi gelen walima dimi basigilen ye ɲedakɔɔkolow la minnu be ɲekise lamini kolow la. A bana be mɔɔ mine tulodimi walima ngɔɔɔdimi kɔfe walima mura juguman.

A taamasijɛw

- Dimi be ke ɲe sanfela ni a dugumana la, (ni aw ye a gosi dɔɔni walima a tigi ye a kun biri, a dimi be juguya.)
- Ji walima ne be bɔ nu na tuma dɔ la min kasa ka go. Nu be geren waati dɔw la.
- Tuma dɔw la a tigi fari be kalaya.
- A ɲi dɔw be a dimi tuma dɔw la.

A furakɛcogo

- Aw be to ka ji caman min.
- Aw be to ka ji kɔkɔma tonitoni aw nu na (seben ɲe 269), walima aw be aw nu wusu ni jikalan ye walasa ka a nɔɔw labɔ (aw ye seben ɲe 274).
- Aw be fini su jiwɔlɔkɔlen na ka aw ɲeda digidigi ni o ye.
- Aw be nudayelefura tonitoni aw nu na i n'a fɔ fenilefirini (neyozinefrini, *néosynéphrine* seben ɲe 575).

- Aw be banakisefagalanw ta: anpisilini (seben ne 526), tetarasikilini (seben ne 529) walima penisilini (seben ne 522).
- Ni fura ninnu ma se ka a nɔɔya, aw be taa dɔɔtɔɔso la.

Yeretangacogo

Ni mura be aw la walima aw nu gerennen don, aw ye aw jija a saniyalen ka to tuma bee.

Fen minnu be mura bila mɔɔ la

A tigi nuji be bɔ, a new be a neɲe min be sɔɔ fen dɔ samani fe a ninakilitɔ (aw ye seben ne nataw laje). A ka jugu san waati dɔw la.

A furakecogo

Aw be aw furake ni faritanabanafura ye i n'a fɔ Kulɔrifeniramini (*chlorphéniramine*, seben ne 581). Dimenidaranati (*diménhydrinate*), daramamini (*Dramamine*, seben ne 582), a ka ca a la dugutaalaw ka fura don.

Yeretangacogo

Aw be a jini ka a dɔn fen minnu be a bila aw la (misali la, gɔngɔn, sheshi, jirifeeregɔngɔn, bugun), aw be olu fan ye ka to yen.

Faritanabanaw

Faritanabana ye tɔɔɔ walima geleya min be sɔɔ fen dɔw fe. O fen ninnu be se fari lasɔɔ sira caman fe i n'a fɔ:

- ninakilisiraw
- da fe
- sɔkɔli (pikiri, fenɲenamakinda walima bagankinda)
- Ni fen dɔ sera fari ma

O tɔɔɔ ninnu be se ka nɔɔya walima ka juguya:

- a be kurukuruw walima neɲe bila a tigi la (seben ne 329); kurukuru neɲema;
- a be nuji bɔli ni neɲeɲe bila a tigi la walima ka new jenijeni (binjalanmura, seben ne 271)
- a be neɲe bila a tigi ngɔɔɔ la, ka ninakili geleya ani ka sisanbana bila a la (seben ne 272)
- a tigi be se ka tɔɔɔ (seben ne 181)
- a be se ka kɔɔɔboli bila den na (nɔɔɔ be se ka ke sababu ye, min man teli ka ke)

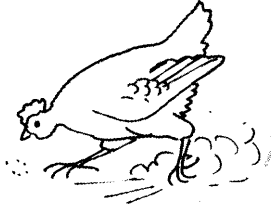
Faritanabana te bana ye wa a te yeɓema mɔɔ la. O la faritanabana be den minnu bangebaw la, a ka teli ka ye olu denw na.

A ka ca a la faritanabana be mɔɔgow segen san waati dɔw la, walima ni u sera u faritanafen ma; o temenen ko foyi te ke a la. Faritanabana sɔɔ sababu kunbabaw ye ninnu ye:

kunkɔɔdonna dilannen ni baganshi walima sheshi ye

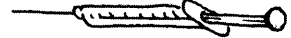
Jiri ni bin dɔw fere

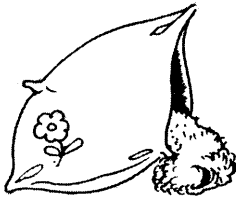
sheshiw, gɔngɔn

jakumashi walima bagan were shi

fura dɔw kerɛnkerɛnnya la sɔɔmuji ani penisilini.

bugun

bugun dalen be birifini walima fini minnu na

dumuni dɔw, jege dɔw ani kɔkɔjilafen dɔw

tubabusegemafenw aw ka so kɔɔ, kalanso la walima baara yɔɔ la

Sisan

Sisanbagatɔ ninakili be to ka fereke. A ninakili be degun, a ninakilikan be i n'a fo filefiyekan. Ni sisanbagatɔ be ninakili, a kankolow ni a galakakolow be bo. Ni a tigi te fiye bere sɔɔ, a sɔniw ni a dawolo je be ke bulama ye; a kan jolibolisiraw be funu. A ka ca a la farigan te ke a senkɔɔ.

Sisan ka teli ka mɔɔ denmisenma de mine; nka a be se ka to mɔɔ la a si bee. Bana yelemata te; nka a ca a la, a be sɔɔ mɔɔ caman na du kelen kɔɔ. Sisan be juguya san waati dɔw de la walima sufelaw la.

Sisan sababu be se ka ke dumunifen dɔw ye, walima an be fen minnu sama fiye fe (aw ye faritanabanaw yɔɔ laje). Denmisenw ka sisan be damine ni mura ye. Dusutijne ni jɔɔ be sisan bila mɔɔ la. Sisan be se ka sɔɔ fiye nɔɔlen fe, i n'a fo sigaretisisi, so kɔɔ tobilikesisi, tajjenisisi, walima mobiliw sisi.

A furakεcogo:

- Ni sisanbagatɔ ka degun ka bon so kɔnɔ, aw be bɔ ni a ye kenema, fiɲe na. Aw be aw hakili sigi ani ka banabagatɔ fana hakili lasigi.
- Aw be ji caman di banabagatɔ ma. O be kari yeelen, ka ninakili nɔɔya. Jifunteni fana be a nɔɔya (aw ye seben ɲε 275).
- Kafe dunnen walima dute be se ka degun nɔɔya, ni fura te aw bolo kɔɔ.
- Sisanfura fiyeta ye suguya fila de be yen. Walasa ka sisanfura lafiya ninakilidegun cunnen a kan, aw be aw bolokɔɔ sisanfura fiye a nu na walasa ka a ninakilisiraw dayele joona ninakilidegun kuntaalasurun na. Aw be to ka sisanfura fiyeta tɔ kelen fiye ka ninakilisiraw dayele don o don walasa ka ninakilidegun kunben ani ka a ke sisan kana juguya. O sisanfura fiyeta be wele ko demenan walima jigiya, wa o bara kɔnɔfura ni fura tɔw te kelen ye. Nin sisanfura fiyeta kofɔlen te baarake o yɔɔnɔn be la wa a man kan ka ke sisanfura ka ninakilidegun furakelan ye. Ni sisanfura ninakili ferekera, aw be a deme ni aw bolokɔɔ sisanfura fiyeta ye.
- **Ni sisan wulila**, aw be salibitamɔli (*salbutamol*), min be fiye nu kɔnɔ (izinitigiw ka tɔɔ dalen alibuteroli, *albuterol*, seben ɲε 576) dɔ fiye a nu kɔnɔ tuma ni tuma. Ni aw be a fiye, aw be a don nu kɔnɔ ka ɲε ka sɔɔ ka a fiye.
- **Ni a be to ka wuli ka caya**, ni sisan be yegentu walima ninakili teliya bila mɔɔ la, ni a tigi be taamana walima ni a be baaramisenni na, aw be to ka a kunbenfura ta (bekulometazɔni, *béclomethasone*, seben ɲε 577). A kunbenfura be se ka bana wulili bali, ka aw bɔ wari bɔ la, ka nɔɔyaba don bana na, ka aw kisi a balakawuli geleyaw ma. fiyelilan be furaji caman lase fogonfogon kɔnɔ. Aw ye gafe ɲε nataw laje walasa ka sisanfura fiyelibara dilancogo kalan.
- **Ni sisan juguyara yɔɔ la**, fiɲe caman te sɔɔyɔɔ min na; ani ni salibitamɔli (*salbutamol*) ma se ka a nɔɔya, aw be Peredinizolɔni (*prednisolone*) ta o nɔɔni fe, ani ka to ka a ta tile 3 ka se tile 7 ma (aw ye seben ɲε). O be kɔ, ni bana ma nɔɔya, walima ni a ka jugu, aw be aderenalini (*adrénaline*) pikiri ke sisanbagatɔ la. Ni baliku don, aw be pikiriji tilance ke a la. Ni denmisenni don, aw be pikiriji tilayɔɔ 4 nan ke a la. Aw be pikiri in ke miniti 30 o miniti 30 (aw ye seben ɲε 578 laje).
- **Ni farigan be bana senkɔɔ**; ni ji kasagomaw be bɔ nu na, walima ni ninakili degun menna senna ka teme leri 24 kan, aw be eritoromisini (*érythromycine*) furakisew di banabagatɔ ma, walima ni aw be a dɔn ko anpisilini (*ampicilline*) walima tetarasikilini (*tétracycline*) te a tigi degun; aw be o dɔla kelen di a ma (seben ɲε 526 ani 528).
- Kɔnɔnatumuw man teli ka sisan bila mɔɔ la. Aw be a laje ka mebendazoli (*mébandazole*, seben ɲε 558) di den ma ni tumu be a kɔnɔ ani ni sisan beka damine a la.
- **Ni bana ka jugu ani ni banabagatɔ teka nɔɔya**, aw be taa ni a ye dɔɔtɔɔso la.

Aw be fiyelilan dɔ dilan aw ka furaji fiyeta barani kun na

Aw be fiyelilan dɔ dilan aw ka furaji fiyeta barani kun na. Ni aw ma o ke, aw ka furaji fanba bee be taa aw nen kan, ani aw kankɔna na; a tena se fagonfagon la, a jeci be o yɔɔ min ye. Furaji fiyelen kɔ, aw be fiye sama kosebe walasa ji caman ka se fagonfagon la. Ni aw ma se ka furaji fiyelan sɔɔ, fɛere 2 were file, aw be se ka minnu ke:

1. Aw be bolini fila da nɔɔ jɔɔ na. Aw be wo fitini dɔ bɔ a kun kelen na; fiyelilan donyɔɔ, ani aw be wo belebele dɔ bɔ a kun dɔ in na, da be don min fe.
2. Aw be wo bɔ da be se ka don min fe. Aw be fiyelilan laben bidɔnni kun dɔ in na.

A kunbɛncogo

Walasa ka sisan bali ka wuli, a ka fisa sisanbagatɔ ka a yere tanga fenw ma, minnu be a ka bana lawuli, i n'a fɔ dumuni dɔw walima gɔngɔ. Aw be saniya matarafa, ka baganw bali ka don so kɔɔ, ka to ka birifiniw ni daraw bila tile la. A ka fisa sisanbagatɔ ka to ka a da kenema fiye na. Aw be a jini ka a dɔn fen minnu be a ka bana lawuli; a ka olu ye ka u to yen. Sisanbagatɔ ka kan ka ji weri je 8 min don o don walasa ka kari yeelen. Sisanbagatɔw ka bana ka teli ka nɔɔya ni u taara yɔɔ la fiye sanuman be yɔɔ min na.

Hali ni sisan be tunu ni den beka kɔɔbaya, a be to dɔw la u si bee.

Aw ye dɔɔtɔɔ dɔ ka ladilikan jini.

Sisanbagatɔ man kan ka sigareti min. Sisi be fagonfagonw tije.

Sɔɔɔɔɔ

Sɔɔɔɔɔ ye fagonfagonlabana ni fiyetemesiralabanaw taamasije ye (fiye be teme sira minnu fe ka taa fagonfagon na). Bana minnu ni sɔɔɔɔɔ be taa jɔɔn fe, olu dɔw file:

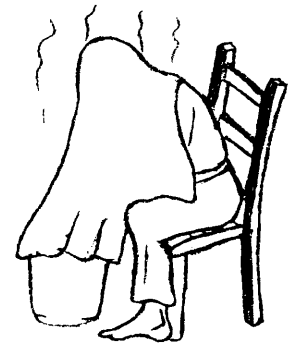
<p>Տճճճճճճճ, kari bère tè bɔ min na Mura walima murasճճճճճ (seben յe 268) Ռոոի (seben յe 98) Sigaretiminna ka ճճճճճ (seben յe 249) Tumu dɔw (tumumisenni, tumukuruma, seben յe 228)</p>	<p>Տճճճճճkariima Disidimi (seben յe 276) Sinkɔɔkeredimi (seben յe 277) Sisan (seben յe 272) Sigaretiminna ka ճճճճճ, sango ni a wulila ճճճճ (seben յe 249)</p>	<p>Keteketeni, ninakilidegun bè min senkɔɔ Sisan (seben յe 272) Keteketeni (seben յe 457) Kannɔɔ (seben յe 462) Dusukunnabana dɔw (seben յe 490) Fen dɔ balannen kan kɔɔ (seben յe 131)</p>
<p>Տճճճճճbasigilen (min menna senna) Տճճճճճninje (seben յe 291) Sisan (seben յe 272) Sigaretiminna walima damanda baarakelaw ka ճճճճճ (seben յe 249) Disidimi basigilen (seben յe 276) Fogonfogonfunubana (seben յe 276)</p>	<p>Joli bè bɔ ճճճճճ min na Տճճճճճninje (seben յe 291) Sinkɔɔkeredimi (kari nɛrema, a binkenema, walima a jolima seben յe 277) Tumubana jugumanba (seben յe 228) Fogonfogon walima kankɔɔkanseri (seben յe 249)</p>	

Տճճճճճ ye farikolo ka fèere ye ka fiɲe temesiraw saniya ani ka falakaw ni banakisew labɔ kan kɔɔ ani fogonfogon la. Ni ճճճճճkariima don, **aw kana fura foyi ta, nka aw bè fèerew ke minnu bè aw deme ka kari magaya ani ka a labɔli nɔɔya.**

Տճճճճճ furakecogo:

1. Aw bè **ji caman min** walasa kari ka yeelen ani ka ճճճճճ nɔɔya. O ka fisa ni furaw ye.

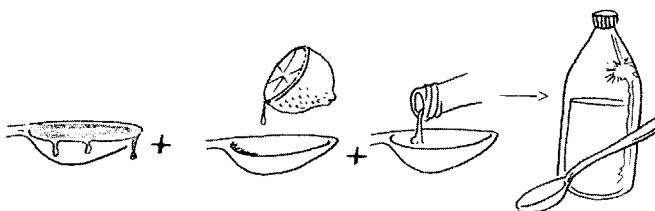
Walasa ka kari magaya ani ka ճճճճճ mada, aw bè aw **wusu ni jikalan ye.** Aw bè aw kun biri jikalan kunna, ka a datugun ni fini ye, i n'a fɔ a bè ja in na cogo min; ka miniti 15 ke ka funteni sama. Aw bè o ke siɲe caman tile kɔɔ. Aw bè se ka mantilatɔmubulu walima mura ni ճճճճճfura bila a la; nka, jikalan gansan fana bè mako յe.

Aw ye aw janto: Aw kana mantilatɔmu walima fura farinman ke a la ni sisanbagatɔ don. Olu bè sisan juguya.

2. Ni aw b'a fè ka ճճճճճ suguya fen o fen furake, kerɛnkerennnya la ճճճճճճճ; aw bè nin fura in dilan:

ka lenburukumu dɔ ke o la   Aw bè o dun lɛre 2 o leri 2 walima leri 3 o leri 3

Disidimi basigilen

A taamasijɛw:

- Sɔɔɔɔɔɔ karima min mɛnna senna (kalo walima san).
- Waati dɔw la, sɔɔɔɔɔɔ be juguya, ani farigan be ke a senkɔɔ. Ni nin sɔɔɔɔɔɔ suguya be mɔɔɔ dɔ la, nka bana basigilen were tɛ a la i n'a fɔ sɔɔɔɔɔɔnɛje walima sisan, o be se ka ke disidimi basigilen ye.
- A ka teli ka baliku mine, baliku min mɛnna sigaretimin na.
- A be se ka fagonfogondimi jugumanba banbali (*emphysème*) bila mɔɔɔ la, bana min kɔɔɔna na, ninakilidegun be a tigi sɔɔɔ, sango ni a ye farikolonɛnaje ke.

Disi fununen
i n'a fɔ barigon

Funu sababu
be se ka bɔ
sisan, disidimi
basigilen walima
sigaretimin na

A furakɛcogo:

- Aw be sigaretimin dabila pewu.
- Aw be sisanfura ta salibitamɔli be min na (*salbutamol*, seben jɛ 576).
- Disisimi basigilen be mɔɔɔ minnu na, olu ka kan ka u yere furake ni ampisilini (*ampicilline*), kotirimɔkizazɔli (*cotrimoxazole*), walima ni Amɔkisisilini (*amoxicilline*) ye, ni murasɔɔɔɔɔɔ don walima mura ni farigan be a senkɔɔ.
- Ni a ka gɛlen banabagatɔ bolo ka kari labɔ, aw be a kun wusu ni jikalan ye (seben jɛ 275) ani ka a demɛ ka a da a kɔɔɔ kan ka a kun suli ka kari labɔ (seben jɛ 276).

Ni sɔɔɔɔɔɔ basigilen be aw la
(walima ni aw b'a fɛ ka aw yere tanga a ma),
aw kana sigareti min.

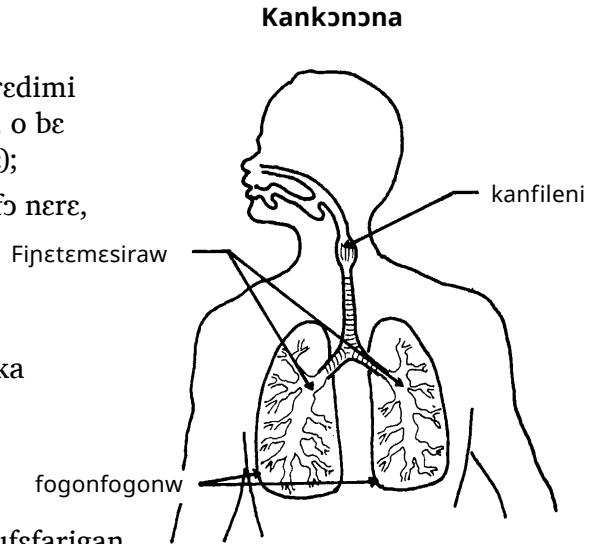
Sinkɔɔkɛredimi

Ale ye fagonfogondimi jugumanba ye. Sinkɔɔkɛredimi be mɔɔɔ mine ninakilidegunbana dɔw senfe walima u kɔfɛ, i n'a fɔ ɔɔɔ, keteketeni, murasɔɔɔɔɔɔ, disidimi, sisan, walima banajugu were minnu be mɔɔɔ laada, kɛrenkerɛnɛnya la denfitiniw ni mɔɔɔkɔɔɔbaw. A ka ca a la fana, sinkɔɔkɛredimi ka teli ka sidabanakise tigilamɔɔɔ mine.

A taamasijɛw

- Nene ni fariganba balalen
- Farigan (tuma dɔw la, sinkɔrɔkeredimi juguman ni farigan be a senkɔrɔ, o be denfitiniw ni mɔgɔkɔrɔɓaw mine);
- sɔgɔsɔgɔ karima min jɛ be i n'a fɔ nere, binkene walima joli be a la;
- ninakili be teliya ani ka mankan bɔ;
- mɔgo be gɔrɔntɔ ani a disi be to ka mankan ka bɔ;
- Dimi be ke disi la;
- Banabagatɔ fan bee be a dimi.
- Joli be bɔ jɛda ni dawolow la (Sufefarigan, seben jɛ 363).

Ni den bananenba don, ni a ninakili ka teli, a ka surun, o be se ka ke sinkɔrɔkeredimi ye. Ni denfitini ka ninakiliko ka ca ni ninakiliko 60 ye miniti kɔnɔ, o be a jira ko a ninakili ka teli. Den min be kalo 2 ni san 1 ce, ni o ninakili temena ninakiliko 50 kan, o kɔrɔ ko a ninakili ka teli, ni den be san 1 ni san 5 ce, o ka kan ka ninakiliko 40 ke miniti kɔnɔ. Ni ninakili ka teli nka a ka surun, aw be farilajidese (seben jɛ 254) walima ninakili (seben jɛ 67) teliyali kun jɛpini. Aw kana ninakiliko hake jate waati min den beka kasi walima ni a ye a makun yɔrɔnin min.

A furakecogo:

- Ni aw sɔmina dɔrɔn ko sinkɔrɔkeredimi be aw la, aw be taa dɔgɔtɔrɔso la.
- Ni aw te se ka taa dɔgɔtɔrɔso la, aw be a furake ni banakisefagalanw ye. Sani aw ka dɔgɔtɔrɔso lasɔrɔ, aw be a furake nin cogo la:
- Penisilini (*pénicilline*, seben jɛ 522), kotirimɔkizazɔli (*cotrimoxazole*, seben jɛ 532), walima eritoromisini (*érythromycine*, seben jɛ 528) ye. Ni a ka jugu, aw be porokayini penisilini (*pénicilline procaine*, seben jɛ 524) pikiri ke. Ni baliku don, aw be miligaramu 250 ke sije 2 walima sije 3 tile o tile, walima aw be Amɔkisisilini (*amoxicilline*) kunuta di banabagatɔ ma (seben jɛ 527). Aw be o miligaramu 500 di sije 3 tile o tile. Aw be baliku ka tata hake tila 4 walima 2 ye ka o di den ma. Ni den te san 6 bɔ, Amɔkisisilini (*amoxicilline*) de ka ji o ma.
- Aw be dimimadafuraw aspirini (*aspirine*) walima asetaminofeni (*acétaminophène*) ta walasa fari be sumaya ani ka dɔ bɔ dimi na. Asetaminofeni ka ji denw ma, den minnu te san 12 bɔ.
- Banabagatɔ ka kan ka ji caman min. Ni a te se ka dumunike, aw be sɔrɔmu minta di a ma (Keneyaji, aw ye seben jɛ 255 laje).

- Walasa ka sɔɔɔɔ mada ani kari ka se ka bɔ, banabagatɔ ka kan ka a wusu ni jikalan ye (aw ye seben ne 275 laje). Kunsulicogo fana be kari boli nɔɔɔya (aw ye seben ne 276 laje).
- Ni a tigi ninakili ferekelen don, sisanfura be se ka demɛ ke (aw ye seben ne 576 laje).

Bijedimi

A ka ca a la bijenabana be sɔɔ banakise, dɔɔ walima tubabubagaw fe. Bana in ye suguya 3 ye (A, B ani C) wa mɔɔɔ be se ka a yeɛma jɔɔɔn fe, bana taamasijɛ be ye dɔw la, dɔw ta te ye. Tuma caman na, farigan misenni be ke a senkɔɔ.

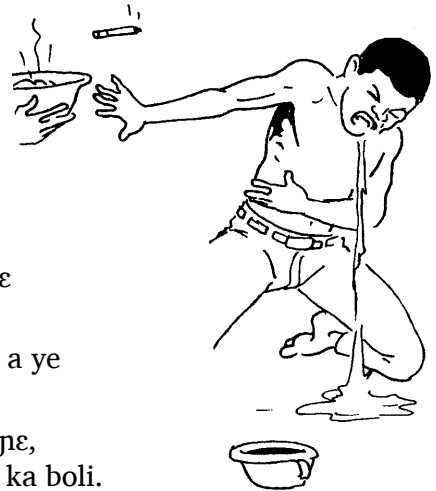
Bijedimi suguya fɔɔ (A) walima filanan (B) be mɔɔɔ min na, tuma dɔw la, o tigi ka bana be juguya ka dɔɔɔkun 2 walima dɔɔɔkun 3 ke, a fanga be dɔɔɔya kalo 1 fo ka se kalo 4 ma. O kɔ a be tila ka lafiya.

Bijedimi filanan (B) ka jugu kosebe, a be se ka badabada joli bila bije na, min be laban bijenakanseri ma, fo ka se a tigi fagali ma. Bijedimi suguya sabanan (C) fana ka jugu kosebe, a be se ka ne don bije na kudayi kudayi. Ale de ye sidabana tigilamɔɔ caman sata ye.

Bana don min farati man bon sango ni a be denmisenni na, nka a farati be se ka bonya kosebe fana. A ka ca a la banabagatɔ be degun kosebe tile 15 kɔɔ ani ka a fanga dɔɔɔya kalo 1 kɔɔ fo ka se kalo 3 ma.

A taamasijɛw:

- Dumunikebaliya walima sigareti nege. A tigi be se ka tile caman ke dumunikebaliya la.
- Tuma dɔw la dimi be ke bije kiniyanfan fe).
- Farigan be se ka ke a senkɔɔ.
- Tile damadɔ kɔfe, jekise jemanmayɔɔ be ke neremuguman ye.
- A tigi be se ka fɔɔɔ, kerɛnkerɛnnya la ni a ye dumuni ye walima ka a kasa men.
- Suguneji ne be fin kosebe, i n'a fo kokakola ne, banakɔta fana ne be jeya, a tigi kɔɔ be se ka boli.

A furakɛcogo:

- Ni bijedimi taamasijɛw bɔra kene kan, fura te yen min be se ka fen ne a tigi ye tuguni. Fura caman be yen minnu tali yere be se ka dankari ke bije bananen na. **Aw kana fura ta.**

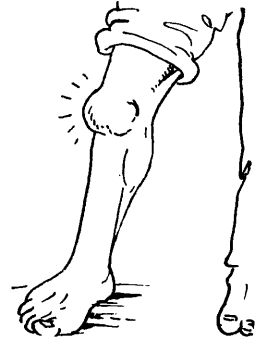
Kolotugudadimi

A ka ca a la, mɔgɔkɔɔɔbaw ka kolotugudadimi tɛ ban pewu, nka a dimi bɛ se ka mada:

- **Lafipɛɔ.** Ni aw bɛ se, aw ye fangalabaaraw dabila olu de bɛ kolotugudaw degun. Ni kolotugudadimi ye farigan bila aw la, dumuni kɔfɛ, aw bɛ aw da ka sunɔɔɔ.
- Aw bɛ **fini su jikalan na** ka o kɛ ka kolotuguda dimitɔw digidigi (gafe jɛ 319).
- Fura dɔw bɛ yen i n'a fɔ **asipirini** (*aspirine*), olu bɛ dimi mada. A ka fisa ka asipirini gansan ta fo ka se kise 6 ma tile kɔɔɔ. Ni tulo tora ka mangan bɔ, aw bɛ dɔ bɔ a tata hake la. Aw ye aw janto! Aw kana asipirini ta abada ni furudimi bɛ aw la. Asipirini talen kɔfɛ, walasa a kana aw furu jeni jeni, aw bɛ a ta dumuni kɛ waati ka ji caman min a kan walima nɔɔɔ walima furudimifura jilama kutu jɛ kelen i n'a fɔ maalɔkisi (*Maalox*) walima zeluzili (*Gelusil*).
- A pininen don aw ka to ka **kolotuguda dimitɔ bɔɔɔɔɔɔ na dɔɔni dɔɔni**.

Ni kolotuguda dimitɔ fununa, ka a kalaya fo ka farigan bila a tigi la, o bɛ a jira ko a ye nɛ ta; o la, aw bɛ banakisɛfagalan dɔ ta i n'a fɔ penisilini (*pénicilline*). O kɔfɛ, aw bɛ taa dɔgɔɔɔɔso la.

Denmisenniw na, kolotugudadimi bɛ se ka kɛ bana werɛw taamasijɛ ye, i n'a fɔ kolotugudadimi jugumanba (aw ye gafe jɛ 490 lajɛ) walima sɔgɔɔɔgɔɔninjɛ (aw ye gafe jɛ 291 lajɛ). Ni aw ye o ye denmisenni na, aw bɛ taa ni a ye dɔgɔɔɔɔso la.

Kɔdimi

Sababu caman be kɔdimi na. O sababu dɔw file:

Dimi basigilen kɔ sanfela la, ni sɔɔkɔkɔ be a senkɔɔ ani fangadɔkɔya, o be se ka sɔɔkɔ sɔɔkɔkɔninje fe (gafe ne 291).

Denmisenw fe, dimi kɔ cɛmance la, o sababu be se ka ke sɔɔkɔkɔninje digilen ye kɔ cɛmancekolo la. Kerɛkerɛnnya la ni dan be kɔ cɛmancekolo la.

Mɔɔ mana fengirinman dɔ kɔɔta, walima ka fangalabaara dɔ ke, ni a kɔ dugumana ye a dimi o duguje, o be se ka ke mugu ye.

Dimi juguman kɔ dugumana na min be bala ka mɔɔ mine fengirinman dɔ tali fe walima fen dɔ karili fe, o be se ke erini ye. Kerɛkerɛnnya la ni mɔɔ sen fununa, ka girinya walima ka a fegeya. O be se ka sɔɔ fasasira dɔ degunni fe.

Ka i jɔ walima ka i sigi ka i jenge, ka sɔɔ ka i kamakunw biri, o waleyaw de ye kɔdimi caman sababu ye.

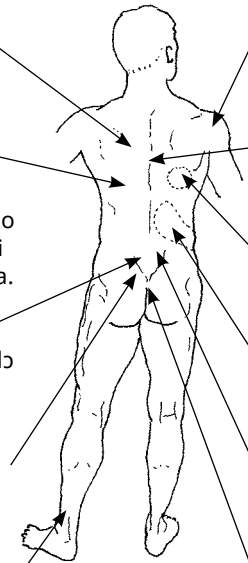
Kɔdimi basigilen mɔɔkɔkɔbaw la, tuma dɔw o ye mugu ye.

Dimi kɔ kiniboloyanfan sanfe, o be se ka sɔɔ kunankunannabana fe (gafe ne 495).

O kɔɔ dimi gelen (walima dimi basigilen) kɔ la o be se ka sɔɔ sugunɛbaralabana fe (seben ne 365).

Kɔ dugumaladimi musokɔkɔma na walima koli waati la, o te baasi ye (gafe ne 385).

Dimi kɔ dugumana la ka jigini sigilan fila ni kɔkɔ ce, o be se ka sɔɔ geleya fe denso la walima fankise la walima nugubakun na.

Kɔdimi be se ka sɔɔ mɔɔ yelemacogo dɔw fe, walima Bana basigilen dɔw i n'a fɔ sɔɔkɔkɔninje; a ka ca a la kɔdimi be mɔɔw mine, minnu be fangalabaaraw ke ni u te balɔɔuman dun. Muso minnu be ji ta u kun na ka a sɔɔ kandimi be u la ka kɔɔ, kɔdimi be se ka olu fana mine.

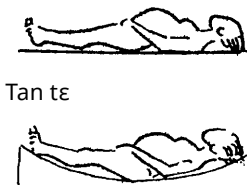
A furakecogo ni a kunbencogo

- Ni kɔdimi sababu bɔra sɔɔkɔkɔninje, sugunɛbaralabana, walima kunankunanbana na, aw ka kan fɔɔ ka o banaw furake. Aw be taa aw yere laje dɔɔkɔɔso la, ni aw be a dɔn ko banajugu dɔ be aw la.
- Kɔdimi gansan, ka fara musokɔkɔma ta kan, olu be se ka bali, u be se ka furake fana:

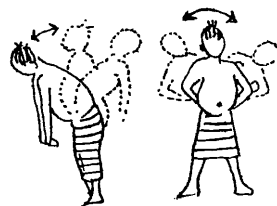
ka kɔ tilen

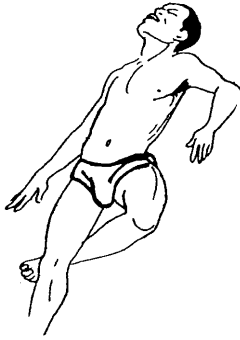
ka aw da dilan kan min ka gelen ka a dalakeɔe i n'a fɔ nin cogo

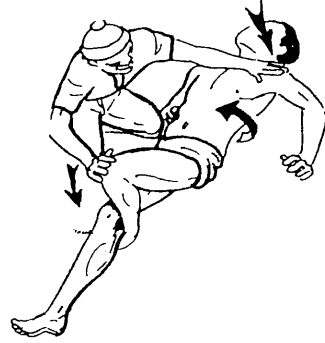
ka farikolɔɔenaje ke minnu be kɔ jalen bɔ

- Asipirini tali walima ka fini dɔ su jikalan na (gafe ne 319) ka o da ko la, olu be se ka kodimi caman mada.
- Kodimi min sɔɔla fen giriman dɔ tali fe walima fen giriman dɔ tilala aw la ka bin, olu be se ka furake nin cogo in na:

Ka a tigi da a ko kan, ka a sen kelen kuru ka don kelen kunbere kɔɔ.

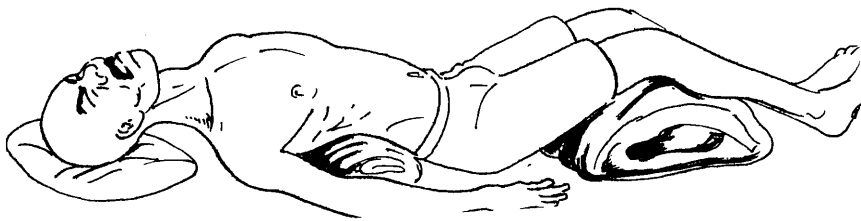

O ko aw be kamakunw to duguma ka sɔɔ ka kunbere ɔɔni ni fanga ye fo ko ka to ka bo ɔɔɔɔ na ɔɔɔɔ ɔɔɔɔ.

Aw be o fen kelen ke fan dɔ in fana na.

Aw ye aw janto a la: aw man kan ka nin walen ke ni o ye a sɔɔ kodimi sababu ye binni ye walima joginda dɔ.

- Ni kodimi sababu bɔra fen giriman dɔ tali la walima fen dɔ kuruli la, o dimi be cun ka a juguya ni aw ye aw ko biri, ani dimi be jigin fo aw senw na. Walima ni sen be girinya walima ka a fegeya, o farati ka bon. Kɔfasa dɔ be se ka gerente (ka a coron kolow ni ɔɔɔɔ ce). Aw ka kan aw ka aw da aw ko kan ka aw lafiye tile damadɔ kɔɔ. A ka fisa aw ka kunkɔɔdonan geleman dɔ don aw kunbere ni aw ko cɛmance kɔɔ.

- Aw be asipirini ta walima ka fini dɔ su jikalan na ka o da a kan (gafe ne 319). Ni o ma dimi ɔɔɔya tile damadɔ kɔɔ, aw be taa dɔɔɔɔɔɔ la.

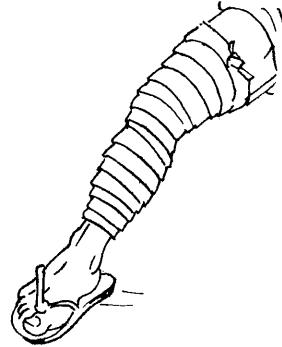
Jolisirafunu

Ale ye bana ye min be joli siraw funu, ka u kuru kuru, ani ka dimi ke u la. Nin bana in ka ca mɔɔɔɔɔɔɔɔ ni muso kɔɔɔmaw de la walima muso minnu ye den caman sɔɔ.

A furakεcogo

Fura te jolisira funu na. An be se ka u dimi mada ni nin ladilikan ninnu kɔɔsili ye:

- Aw kana men sigili la, walima jɔli la walima ka aw sen yangannen to. Ni aw be a fe ka aw sigi walima ka aw jɔ, aw be a ke miniti dama dama leri tilance o leri tilance, aw be aw da ka sɔɔ ka aw senw kɔɔta sanfe. Ni aw be wuli, aw be a laje ka aw taama taama walima ka to ka aw sentonton kɔɔta sije caman ka segin ka a da duguma. Aw be se ka aw senw da kunkɔɔdonnan fana kan walasa ka a kɔɔta sanfe.
- Aw be to ka farikolɔɔnaje ke i na fɔ taama.
- Aw be to ka susetijan manaman don, o be jolisiraw gɛrente, nka u be se ka bɔa tigi senna su fe. Ni aw be bandi foni, aw ka kan ka aw sen tilennen to ka a foni.
- Aw be nin bana in furake sani a ka geleya werew lase a tigi ma walima furulajoli (aw be seben jɛ 339 laje).

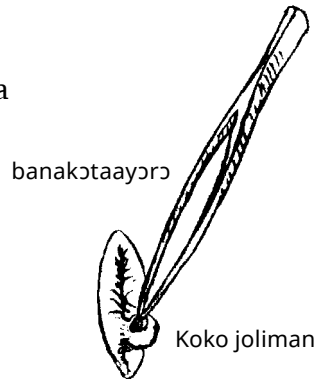

Koko

Koko ka jugu kosebe, nka farati fosi te a la. Banakɔtaayɔɔ fasasirafunu don. A ka ca a la u be mɔɔ mine kɔɔmɔɔya waatiw la, nka u be tila ka tunu.

Furakise tata te a la, pikiri fana te yen min be se ka koko furake. An be se ka fen dɔ sɔɔ faramansiw la minnu be se ka dimi mada walima ka jolisira misenya (aw ye seben jɛ 591 laje).

- Jiri kunanman dɔw ji (i n'a fɔ azeli, jiri jɔnima dɔw, o ni a jɔɔɔ caman), aw be olu da kɔɔɔ yɔɔ la, o be a funu jigin.
- Ka i sigi jiwɔɔkɔɔlen na, o be a dimi mada.
- Kokobanaw sababu be se ka ke kɔɔja ye. An be se ka a furake ni jiriden ni nakɔfenw caman dunni ye.
- Aw ye dɔɔ ni kafe ni dutew minni dabila, aw kana foronto dun, wa aw kana sigareti min.
- Aw kana aw fiye ni foronto ye abada.
- Koko minnu ka jugu kosebe olu ka kan ni opereli ye.

Ni koko dɔ dabɔra ko a joli te ka jɔ, aw be se ka a laje ka a joli jɔ ni fini mugu jelen dɔ ye min be da a da la. Ni a joli ma jɔ, aw be dɔɔtɔɔ dɔ ka deme jini. Walima aw be a laje ka a lajɔ ni kokokise bɔli ye.

Aw be fɔɔ ka banakɔtaayɔɔ ko ni ji ni safine ye. Aw be lamu kura ke ka da fitini bɔ a la. Aw be pensi jelen dɔ ke ka a kuru bɔ. Aw be fini ke ka joli in digi fo ka basi jɔ.

Aw ye aw janto: Aw kana a jini ka koko tige. A jolibɔn be se ka a tigi faga.

Senfunu

Senw fununni ye bana dɔ taamasijɛ ye; a be se ka ke bana jugu tɛ, walima bana jugu don. A ka ca a la, ni a tigi jɛ walima a fari fan wɛrɛ fununen don ka fara senw kan, o be a jira ko bana jugu don. Aw ye dɔgɔtɔrɔ dɔ ka demɛ pini.

Musokɔnɔma minnu sera jigin ye olu dɔw sen be to ka funu, nka a ka ca a la o tɛ kojugu ye. Den girinya de be a to ni joli tɛ sira sɔrɔ ka temɛ. Nka ni musokɔnɔma min balala ka girinya, ni a tansiyɔn yelenna, ka a jɛda funu, ni a be jɛnamini, ko a ka yeli beka dɔgɔya, a tɛ sugunɛ sɔrɔ ka caya, o be se ka ke furaw kɔlɔlɔ ye (aw ye seben jɛ 386 lajɛ). Aw be taa dɔgɔtɔrɔsola jooɓa walima ka dɔgɔtɔrɔ wele.

Mɔgɔkɔrɔba minnu tɛ u lamaga kosebe, walima minnu be men sigili walima jɔli la, olu sen be funu barisa joli tɛ temɛ ka jɛ. Nka o fana be se ka ke sɔn walima kɔmɔkililabana taamasijɛ ye (aw ye seben jɛ 490 ni 366 lajɛ).

Ni denmisenni senw ni a jɛda fununen don, o be se ka ke joli dese taamasijɛ ye (seben jɛ 209) walima balodɛse (seben jɛ 192). Ni balodɛsejuguman don, a tigi jɛda ni a bolow be se ka funu (aw ye serebana (funubana) yɔrɔ lajɛ seben jɛ 193 la). Nka a be se ka ke sɔn ni dusukunnabana fana ye (seben jɛ 490 lajɛ).

A furakɛcogo:

Walasa ka aw sen funu jigin, aw be fɔlɔka bana furake min ye a sababu ye. Aw be dɔ bɔkɔkɔdunta la walima ka a ye ka a to yen. Farafinfura minnu be mɔgɔ bila sugunɛke la ka caya olu nafa ka bon kosebe (kabadasi, gafe jɛ 345).

Ayi

Aw kana men sigili la ni aw sen be duguma o be a to aw senw be funu ka taa a fɛ.

Ni aw be aw sigi, aw be aw senw kɔrɔta. O cogo la funu tɛ taajɛ. Aw be aw senw kɔrɔta fɛn dɔ sanfɛ sijɛ caman tile kɔnɔ. Sen ka kan ka kɔrɔta ka temɛ aw disi hake kan.

Ni aw be aw da ka sunɔgɔ fana aw ka kan ka aw senw kɔrɔta.

A ka ji

Nin ka fisa

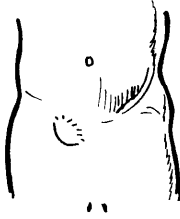
Ni musokɔnɔmaw don: olu ka kan ka aw da aw numanfe kere kan.

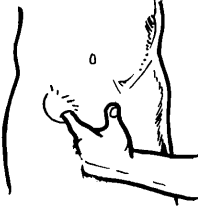
Erini

Erini ye fasasira dɔ dayeleli ye min be furu lamini na. A ka ca a la ale be sɔɔ fɛn girimanw tali fɛ walima fangalabaara (i n'a fɔ jigini). Den dɔw ni erini be wolo (aw ye seben jɛ 418 lajɛ). Cɛw la, erini ka teli ka kɛ olu worokɔɔla de la.

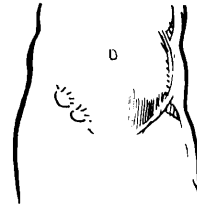
A ka ca a la, erini ka teli ka sɔɔ mɔɔ yan i n'a fɔ ja in be a jira cogo min.

Aw be se ka a lajɛ ni aw bolokɔni ye nin cogo la.

A genɛgenɛ be bɔ yan i n'a fɔ ja in be a jira cogomin.

A be bonya ni aw be sɔɔsɔɔ walima ni aw be fɛn giriman ta

ani a tɛ bonya ni aw be sɔɔsɔɔ.

Ni a bɔra dimimadalanw na, fura fosi te erini na. Ni a ka jugu kosɛbe aw be se ka geni don walima ka a opere.

Mɔɔ be a yɛɛ tanga erini ma cogo min:

Ni aw be fɛn girimanw kɔɔta, aw be nin ja ladege ka aw sonsoro ka sɔɔ ka aw senw farajɔɔn kan:

aw kana a kɛ tan:

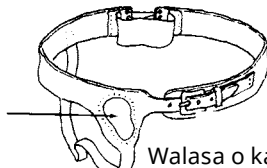

Mɔɔ be se ka balo ni erini ye cogomin:

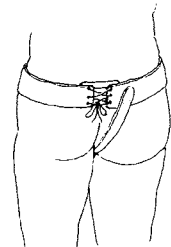
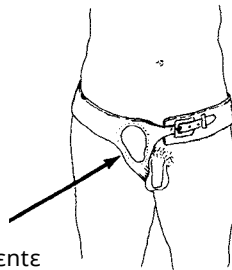
- Aw kana fɛn girimanw kɔɔta.
- Aw be a siri ka a gerente.

Aw ye a lajɛ ka a siri

Aw be fini mugu dɔ da erini sɔɔ kan sentiri kɔɔ

Walasa o ka a gerente

Aw ye aw hakili to a la: ni erini bɔra ko aw te se ka a lasegin a nɔ na, aw be banabagatɔ ladaka a yɔɔ digidigi dɔɔni, aw be taa a lajɛ joona dɔɔtɔɔso la.

Ni banabagato be fɔɔɔ ni a teka banakɔtaa sɔɔ, a ka jugu kosebe aw be taa joona dɔgɔɔɔso la. A be se ke a tigi ka kan ka opere. Sani o ce, aw be a furake i n'a fɔ belenin (seben ne 152 laje).

Kirinni (Jali)

A be fɔ ko mɔgɔ dɔ kirinna ni a balala ka ja a yere ma, ka to ka a serekesereke (kirinni). Kirinni sababu be bɔ mɔgɔ kunsemenabana de la. Den fitiniw na, olu ta sababu caman ye farigan ni farilajidese jugumanba ye. Ni banabagato gelen don, o ta sababu be se ka ke kanjabana, kunsemenasumaya, walima pɔɔɔni ye. Ni musokɔɔma don, a be se ka ke kirinni ye (aw ye seben ne 386 laje). Mɔgɔ min be to ka kirin binnibana (kirikirimasije) be se ka sɔɔ o tigi la.

- Aw ye a pini ka kirinni sababuw don ka sɔɔ ka u furakeni ni aw be se.
- Ni farigan juguman be den min na, aw be o ma da ni ji suma ye (aw ye seben ne 289 laje).
- Ni farilajidese be den na, aw be a laje ka keneyaji di a ma dɔɔni dɔɔni.
- **Aw be taa ni a ye dɔgɔɔɔso la.** Aw kana fosi di mɔgɔ kirinnen ma a da fe.
- Ni kanjabana taamasijew be a tigi la, (aw ye seben ne 299 laje), aw a tigi furakeli damine fɔɔ. Aw ye dɔgɔɔɔ dɔ ka deme pini.
- Ni aw sɔmina ko kunsemenasumaya don, aw be kinini (*quinine*) walima aritesunati (*artésunate*) ke a la (aw ye seben ne 542 laje).
- Ni aw sɔmina ko kirinni don aw ye fura di a tigi ma (seben ne 586 laje).

Binnibana (Kirinni)

Kirikirimasije suguya ka ca. A la jugumanba ye kirinni be min senkɔɔ: banabagato be bala ka bin, ka kuru, a fasaw bee be ja, a neje dɔɔɔ de be bɔ. A be kirin. O ko a be yereyere: a be kirin. A be se ka a yere nen kin ka suguneki a be se ka waati jan ke ka sɔɔ a te mɔgɔ don kirini kɔfe.

Nin kirinni ninnu be bala ka ke, ka sɔɔ kun te u la, a be se ka ke sije caman. O waatiw de la a be fɔ ko binibana be a tigi la.

O la a ka kan aw ka aw yeretanga a ma aw seko bee la ani ka a furake o yɔɔbee la (aw ye seben ne 178 ni 586 laje). Binnibana te banakise bana ye o la a te yelema. Fura te yen min be se ka nin bana in furake, mɔgɔ be se ka a si bee ke ni a ye. (Binnibana min be mɔgɔ mine denmisanya waatiw la olu dɔw be se ka ban u yerema kalo walima san damadama kɔɔ.

Furaw be yen minnu be se ka binni bali. U tacogo puman nafa ka bon kosebe, ka da a kan binni be se ka ke sababu ye ka fiye bila kunseme na min te keneya tuguni ni a be banabagato ke naloma ye. Aw ye dɔgɔɔɔɔw jininka waati bee.

Fura minnu be binnibana bali

Aw ye aw hakili to a la: U te binnibana keneya; u be mɔɔ deme ka binni dɔɔn de bali. A fura ka kan ka ta a tigi si bee kɔɔ:

- Fenobaribitali (*phénobarbital*) be bininbana mada. A da man gelen (aw ye seben ne 586 laje).
- Difenilidantoyini (*diphénylhydantoïne*) wa fenitoyini (*phénytoïne*) ka ni tuma dɔw la ni fura fɔɔ ma nafa ne. Aw ye fura tata hake labato (aw ye seben 587 laje).

Tuma dɔw la nin fura ninnu ka kan ka ta a tigi si bee. Aw kana bala ka fura tali jo.

Ni bininbana be mɔɔ la:

- Aw ye a tigi tanga a kana a yere bana: aw ye maramafenw mabɔ a la.
- Aw kana fosi di mɔɔkirinnen ma i n'a fɔ dumuni, jimafen, fura, walima fen o fen min be a to a be a nen kin.
- Binni kɔfe, a tigi fari be faga a kan, ka sunɔɔ bila a la. Aw ye a to a ka a da ka sunɔɔ.
- Ni binni temena miniti 15 kan, walasa a ka jo joona, aw be a tigi fiye ni jazepamu (*diazépam*) ye ni pikirikelan bijentan ye. Aw ye a kecogo laje seben ne 587 kɔɔ. Aw kana fenitoyini fenobaribitali walima jazepamu ke a fasaw fe. Fura ninnu be se ka ke a tigi joli sira fe, nka a farati ka bon kosebe ni i te a nedɔn. A nedɔnbaga dɔɔn de be se ka a ke jolisira fe wa o de ka kan ka a ke.

Farigan

Ni mɔɔ farila funteni juguyara, o be a jira ko farigan be a tigi la. Farigan ε a dama bana ye, nka taamasije don bana caman na. **Ni fari kalayara kojugu a yere ma (ka caya ni degree 39 ye), o ye faratiba ye, kerenkerennyala den walima denyereni ma.**

Ni banabagato fari ka kalayara:

1. Aw be finiw bo a la. Ni den don, finiw bee bo a la ani ka a finintan to fo a fari ka suma.

Ka a fo ko fiye man ni banabagato ma, o kuma te tiye ye, o fiye yere de be a to fari ka sumaya.

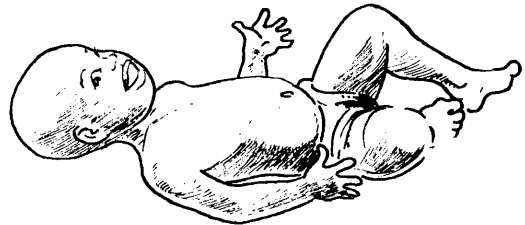
Aw kana finiw don a la walima ka birifini meleke a la **abada**.
Faratiba be a la ka finiw caya den fariganto la.

2. Aw be aspirini (*aspirine*) ta walasa fari suma (gafe ne 565). Ni den don, asetaminofeni (*acetamophène*) de ka fisa (parasetamol, *Paracétamol*, gafe ne 566) walima ibuprofeni (*ibuprofène*, gafe ne 566). Aw be aw jija asetaminofeni dita kana caya, barisa, a be se ka fiye bila biye na.

3. Fariganto ka kan ka jima camanfen caman min: ji, jiriden nɔnɔ, a ni o nɔɔnɔw (den ka ji minta ka kan ka wulilen sumalen ye).

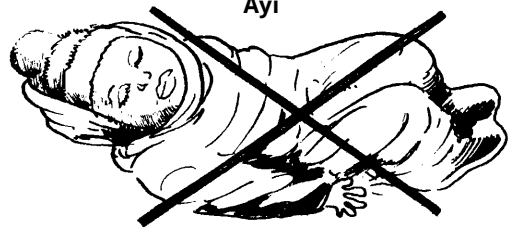
4. Ni aw be se, aw be farigan sababu pini ka a don ani ka a furake.

Awɔ

Nin de be a to fari ka suma.

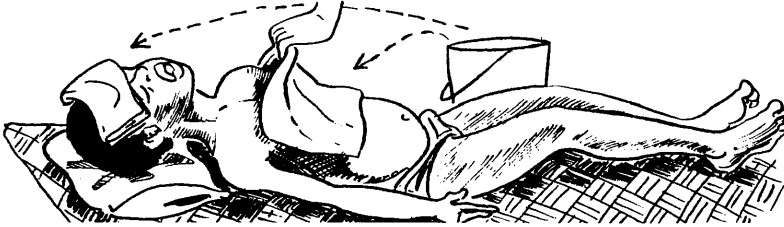
Ayi

Nin de be a to farigan ka juguya.

Farigan juguamanba: farigan min labanna jali ma

Farigan be se ka ke bana jugu dɔ taamasijɛye. Aw be fɛɛrɛw tige walasa banabagatɔ fari ka sumaya jooa. Kerenkerennnya la fari kalaya be se ka laban jali ma denw na, min ye faratiba ye.

Ni fari kalayara kojugu (min ka ca ni degere 40 ye), aw be fɛɛrɛw tige walasa banabagatɔ fari ka sumaya jooa:

1. Aw be a tigi lada yɔɔ sumanen na.
2. Aw be den kannakolon to.
3. Aw be a fifa walasa a fari ka segin ka suma.
4. Aw be ji bɔn a kan walima aw be finis u ji la ka o da a dis ni a ten kan. Aw be to ka o fini jiginnew falen tuma ni tuma walasa u sumayalen ka to. Aw be nin baara ke fo banabagatɔ fari ka suma.
5. Aw be jisuma caman di a ma.
6. Aw be furaw di a ma walasa fari ka sumaya. Asipirini be se ka di banabagatɔ m, nka den min tɛ san 12 bɔ, a ka fisa ka o ta ke ibuporofeni ye walima parasetamolɪ.

Ni den fitini ma se ka fura kunu, aw be a mugu bɔ ka a daji ani ka a ke a banakɔtaa yɔɔ fɛ. Aw be se ka o baara ke ni pikiribiɛ bijentan ye.

**Ni fari ma se ka sumaya walima ni banabagatɔ beka ja farigan bolo,
aw be dɔgɔtɔɔ dɔ wele jooa.**